

idauid@bgu.ac.il

פרופ' ישראל דויד, רחבת-אילן 14/38 גבעת שמואל

"הם עוד יקראו לי יהודי"

מהן המנגינות העבריות ואיך באו לעולם

אוסף ה"מנגינות העבריות" של הלורד ביירון מְזַמֵּן לחובב הספר שתי תמיהות מידידות. התמיהה האחת היא באשר להיותן "מנגינות": ביירון היה כידוע כותב שירים, לא מנגינות! והשנייה היא באשר להיותן "עבריות": במה אוסף השירים הזה, בכללותו, הוא "עברי"?

אמנם אנו בארץ ישראל תמהים פחות את התמיהה השנייה. המחזור כולל שירים שקיבלו את השם "קדם-ציוניים" ושירים על דמויות מקראיות, והמשכילים העבריים וראשוני הציונים, התמלאו קורת-רוח וגאווה שאחד מגדולי שירת העולם, גוי גמור בן המעמד העליון, ביטא בצורה נשגבת חמלה על גורלו ההיסטורי של העם היהודי, ובמשתמע, הזדהות עם רעיון תקומתו.

המנהיג הציוני ואיש העט נחום סוקולוב הקדיש בספרו האנגלי על תולדות הציונות, 1919, פרק מיוחד לביירון:

"...ישנן בעבודתו עוצמת היגון והכיסופים, חיוניות-מחשבה המשולבת ביופי מקסים של הדמיון, עדינות המעלה אותו לכדי השוואה לנועם המוזה העברית של יהודה הלוי. השירה הציונית חבה לביירון יותר משהיא חבה לכל משורר אחר מאומות העולם. ה"מנגינות העבריות", הנמנות על מיטב יצירתו, תורגמו כבר מספר פעמים לעברית, ואין שורות-שיר מפורסמות ומצוטטות יותר מאשר:

יוֹנֵת הַבָּר מצאה קן לה, והשועל מאורה,

בני אנוש – ארצם, ישראל – רק קברם!

אשר יכלו באותה מידה לשמש כמוטו ציוני".

כיוצא בזה, בהקדמה למהדורת תרגום של השירים שהוציא בירושלים המשורר המנוח יעקב אורלנד בשנת 1944, ימי המלחמה העולמית ומאבק הישוב העברי בארץ בגזירות המנדט הבריטי, הוא כותב:

"בימים אלה עוטה את השירים אקטואליות חדשה, במידה שגורל היהדות העולמית נתון בידה של אנגליה, בה במידה ראוי להעמידה על דברים שיצאו מעטו של אחד מגדולי משורריה..."

אבל חובב השירה הכללי, ובייחוד האנגלי, מכיר בראש ובראשונה את "בנוי תלך":

בְּנוֹי תֵלֵךְ, כְּלוּלָה כְּשָׁחֹר,
 עֲתִיר כּוֹכֵב וְצַח מְעַב,
 וְכֹל הַשָּׂאוֹר בְּשָׁחֹר וְצָחֹר
 בְּטִיב-עֵינָה נְמֹסֶךְ-נוֹשֵׁב,
 נְגַלֵּם לְתוֹךְ רוּךְ זֶה שֶׁל אֹר,
 נִמְנַע מִיּוֹם שֶׁל רֶהֱב רַב.
 צְלָלִית פְּחוֹת, בֵּת-אֹר יוֹתֵר,
 קִמְעָא יִמְעִיטוּ מְשֹׁךְ חֹן –
 נוֹפֵף בְּכֹל קוּוּצוֹת עוֹרֵב,
 מְקִיף פְּנִים, עֲנוּג, קוֹרֵן;
 הֵם פְּנֵי שִׁיבְרָה, מְתוֹק, שְׁלוֹ
 מִפִּיק יְקָר רֹאשׁ בּוֹ שְׁכָן...

חרוזים שהילכו קסם על דורות! (במקור האנגלי כמובן. כל המובאות כאן הן מהתרגום העברי החדש שבהמשך ספר זה).

כיוצא בזה, רבבות תלמידי בית-ספר באנגליה ידעו לדקלם על-פה את "מפלת סנחריב" המפליא להצטלצל:

אֲשׁוּר נָפַל כְּזָאֵב עַל הַצֵּאֵן,
 לְגִיּוֹנָיו נִצְנָצוּ אֲרָגְמָן וְזֶהָב גֹּזֵן;
 וּבְרַק רְמָחָיו כְּכַנְרֹת כּוֹכְבִים
 עַת כְּחֹל-גֹּל יִגְלוּל לַיִל עַל יַם הַגְּלִיל...

"בנוי תלך" המפורסם אין עבריות, לפחות על פניו. וגם "מפלת סנחריב", מה גם שהוא מטפל בנושא מן הברית הישנה, אינו נחשב "עברי" דווקא. זאת אף זאת – ה"מנגינות" כוללות עוד אחד-עשר שירים על נושאים אשר במובהק אין להם דבר עם המקרא או עם היהדות!

שתי התמיהות הנ"ל אינן אלא תחילתה של שורת בלבולים ואי-הבנות בקשר לחלק זה שבכלל יצירתו של לורד ביירון. שורת הבלבולים נגרמה בגלל אופיו המיוחד של פרויקט ה"מנגינות", ובשל העובדה שאחר ההתלהבות הראשונית עם פרסומו, הן נתעטפו משום מה באפלה מחקרית וביקורתית ארוכה-ארוכה. אות לדרגת הבלבול ואי ההבנה מצוי למשל בכיתוב השגוי אודותן באנציקלופדיה העברית, ערך "ביירון". במהדורות השונות של קובץ השירה הזה שיצאו עם השנים, שונה אפילו מניינם והרכבם של השירים: עשרים-וארבעה שירים, עשרים-ושבעה שירים, עשרה שירים... לא יפלא אם-כן שבפתח המהדורה המדעית המצוינת שלו (1972) הציב המלומד אשטון את השאלה מה-הן, ככלות הכל, ה"מנגינות"?

פן אחר של מבוכה נעוץ בהערכות הספרותיות הסותרות של יצירות קצרות אלו. "בְּנוֹי תֵּלֶךְ" ו"מפלת סנחריב" נחשבים פיסגת השירה הלירית של ביירון, ומכל מקום המפורסמים בשיריו, אבל עוד שירים מן המחזור זכו גם-הם לשבחים מופלגים. המלחינים מנדלסון, שומן, מוסורגסקי, בְּרוֹךְ ואחרים הלחינו את השירים ביצירות עזות מבע. וכנגד – השמצות ספרותיות של מבקרי הדור, ועדות שהובאה במהדורה הפופולרית של כל כתבי ביירון אודות הסתייגות – לפחות לכאורה – של ביירון עצמו מן ה"מנגינות"... ולבסוף – איך לא? – האם היה ביירון בעדנו או נגדנו? הרי יש בכתביו "אנטישמיות"... וכך התגוללו גם מבקרים יהודים על ה"מנגינות", בחינת "לא מדובשך ולא מעוקצך".

הבה נענה כאן על השאלות האלה, או על עיקרן. והתשובה היא כל-כך פשוטה... תשובתי שלי מבוססת הן על קריאה קצת-אחרת של המקורות - מהדורות מכתביו ויומניו של ביירון ושל בני תקופתו, והן על קריאה מדוקדקת בספרים, הנדירים ביותר כיום – שום עותק מהם לא נמצא בארץ – של אבי פרויקט ה"מנגינות", הלא הוא המוסיקאי היהודי **יצחק נתן**. התשובה, ומסכת-העיון, מעלות אמנם שאלות מרתקות חדשות, וגם מסקנה מיידית לגבי הצורך בההדרה חדשה של המנגינות – תרתי-משמע. אבל על ראשון – ראשון, וצריך לספר קודם את סיפורו יוצא-הדופן של פרויקט חיבור ה"מנגינות".

ב-30 ליוני 1814 נטל את קולמוסו מוסיקאי לונדוני יהודי צעיר, כבן 23, הלא הוא יצחק נתן, והריץ איגרת ללורד ביירון. ביירון היה אז כבן 26, ב"תור התהילה" שלו כמשורר עולמי. בסגנון ארכני אך בוטח סיפר לו נתן כי אסף "בעמל רב" מספר ניכר של מנגינות (כאן ללא מרכאות!) עבריות יפהפיות, שעתיקותן "אינה מוטלת בספק", ואשר בחלקן "הושרו בפי העברים לפני חורבן בית-המקדש בירושלים". כדי להוקיר את פרויקט פרסומו, שזכה כבר לפטרונות הנסיכה שרלוט ועוד חברי המשפחה המלכותית, פונה הוא ל"ראש משוררי הדור" שיכתוב שיר אחד או שניים, כמילים למנגינות.

לא ידוע אם נשלח אי-פעם מכתב תשובה. ביירון סירב כבר בעבר, בכתב, להצעה דומה של בעל "מנגינות סקוטיות". לא היה לו עדיין ניסיון בכתיבת שירים קצרים שנועדים להלחנה והשמעה פומבית, ועיסוק "פס-יצור" זה, וכתובה לפי-הזמנה, לא התאימו לו. עם זאת, היה הוא כן בנמקו את סירובו ל"סקוטים" בכך שלא רצה להעמיד בתחרות את ה"מנגינות האיריות" של ידיד נפשו המשורר תומס מור.

מנגינות סקוטיות, מנגינות איריות, מנגינות יהודיות... מה בדיוק קורה כאן? ומה זאת אומרת שביירון "יוקיר את העבודה בשיר אחד או שניים" וכו'? – העניין הוא בכך שנתן נכנס בתנופה, ומתוך שכנוע עצמי בהצלחה המסחרית הצפויה, לתוך פלח-שוק ספרותי אופנתי שפרח באנגליה בתקופה ההיא: שוק קבצי המנגינות לשימור שירי העם הלאומיים של ה"מיעוטים" שבעולמו של האנגלי. מוסיקולוגים פטריטיים פרסמו כך מנגינות סקוטיות, איריות, וולשיות, הודיות – כרכים אחרים כרכים. היה זה המו"ל המוסיקלי הסקוטי ג'ורג' תומסון שקבע את המודל שהוביל להצלחה, לראשונה ב-1793, ואח"כ במהדורה משופרת ב-1804. ראשית הוא הפקיד את מלאכת הכתיבה הסימפונית והליוויים בידי מלחינים גרמניים מן השורה הראשונה, על מנת שיבצעו מתיחת-פנים ללחנים הישנים. אלה הפליאו כל-כך לעשות עד שהתוצאה היתה, לעיתים קרובות, יומרנית ורחוקה מהמקור. אבל הקהל היה מאושר, ובעקבותיו המו"לים. ועכשיו משהו

אלמנטרי, אבל כל-כך מרכזי בהבנת סיפור המנגינות של ביירון ונתן: שירי העם הללו הכילו באופן טבעי גסויות, חריזה מרושלת וכיוצא באלה מאפיינים שלא יכלו להידפס או לקלוע לטעמו של הקהל האנגלי בתקופת העוצרות. תומסון החליף על כן את התמלילים הסקוטים בשירים שנכתבו במיוחד ע"י המשורר הסקוטי המהולל רוברט ברנס. מו"ל אחר, פאואר, מדבלין, הדפיס "מנגינות איריות" עם מילים שנכתבו במיוחד ע"י המשורר האירי תומס מור, והצליח מסחרית אף יותר ממודל החיקוי. הציבור כבר ציפה אם כן לפורמט זה של מנגינות עממיות, מסוגנות מוסיקלית, עם מילים שנכתבו במיוחד ע"י משורר ידוע. עוד לפני תחילת העבודה היה הציבור מקבל התראה מתאימה. וכך, בגיליון מאי 1813, כלל ה"גינטלמנס מאגזין" הלונדוני שתי הודעות קצרות:

"מר ת. פרסטון עומד לפרסם מבחר מנגינות איריות עם מוסיקה וליוויים מאת בטהובן.

ג"י נתן עומד לפרסם "מנגינות עבריות, כולן בנות למעלה מ-1000 שנה וחלקן בוצעו בידי העברים העתיקים לפני חורבן בית המקדש" (טוב, למלחין השני היה יתרון, לפחות בותק של החומר. המרכאות הפנימיות במקור).

על ג"י (הלא הוא א"י) נתן טרם שמע הקהל הרחב, אבל פרסטון היה דמות ידועה ונכבדת. הוא היה בעל בית-ההוצאה הלונדוני של הסקוטי תומסון. שני אלה החליטו שאין שום סיבה שהם לא ימכרו גם מנגינות איריות, ולכך הם כבר רתמו את בטהובן. ה"סקוטי" הנ"ל שביירון סירב לו היה לא אחר מאשר תומסון, ופנייתו היתה בשביל הפרויקט הזה בדיוק. גם פנייתו של נתן לביירון היתה כמובן בקשר לפרויקט מאותה ההודעה שב"מגזין".

...וכאן הבה נקצר: עד מאי 1815, עת היתה פרשת ה"מנגינות" כבר מאחוריו, השליש ביירון לידי נתן לא "אחד או שניים", אלא עשרים-ותשעה (!) כתבי יד להלחנה, עם זכות לפרסום ראשון. וכך נולד שיתוף פעולה בלתי-אפשרי ויוצא דופן בתולדות הספרות, בין לורד מעודן, הנתון להתקפי מזג, ויהודי אסרטיבי שחרחר.

כנספח נ.ב. למכתבו מן העשרים באוקטובר 1814 אל ארוסתו הטרייה, אנה איזאבלה מילפאנק, כותב ביירון:

"או! עלי לספר לך על אחד מעיסוקי הנוכחיים. קינאירד (חבר שלי, אחיו של הלורד קד), פנה אלי שאכתוב מילים עבור מוסיקאי מלחין שעתיד לפרסם את המנגינות העבריות הבלתי-מעודעות ועתיקות-היומין, שהן יפהפיות ואשר להן, אל נכון, שרו דוד והנביאים את 'שירי ציון' – ואני כבר עשיתי תשעה או עשרה על פי הדגם המקודש – בחלקם מספר איוב וכו' ובחלקם מדמיוני שלי; אך אקווה שקצת יותר טוב מסטרנהולד והופקינס. מוזר למדי שכזאת עלתה בגורלי, מי שהוכתם כבר ככופר. אוגוסטה אומרת ש'הם עוד יקראו לי יהודי'".

ביירון כפי שצויר ב-1815, שנת נישואיו ושנת ה"מנגינות העבריות"

אוסף ה"פורטרט-גאלרי", לונדון. מכל דיוקנאותיו הרבים, העדיף ביירון את זה.

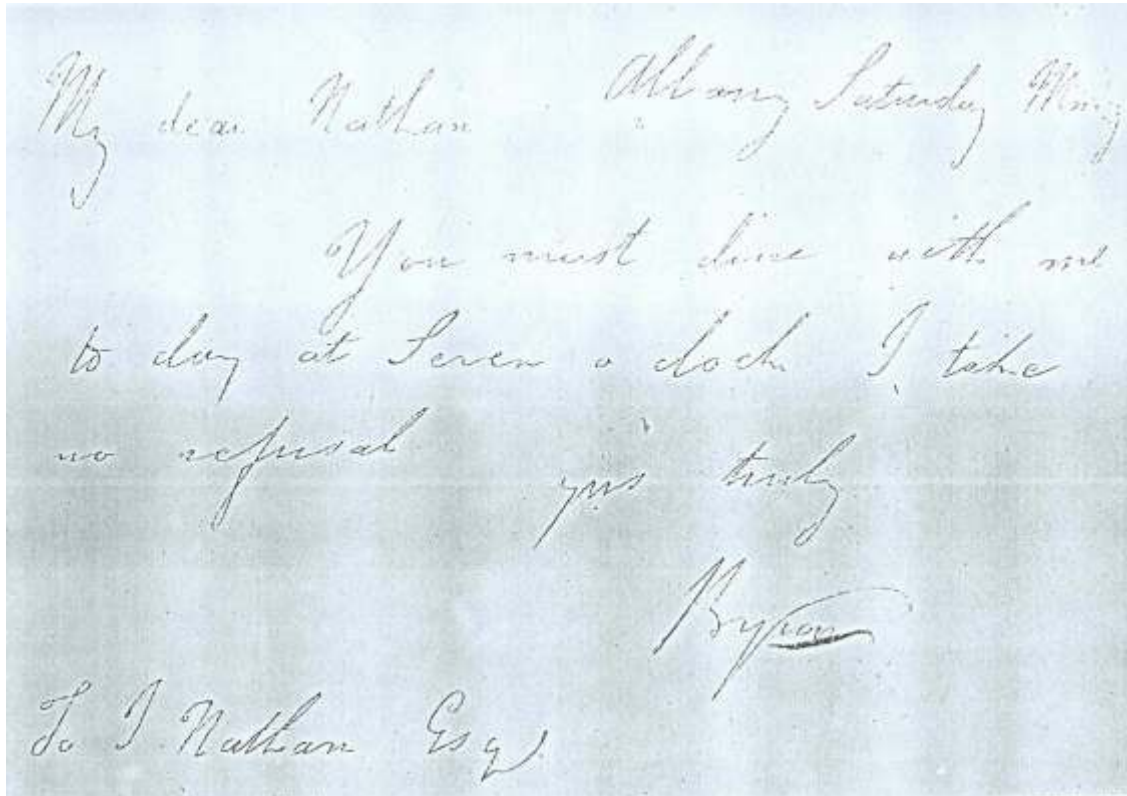

יצחק נתן

התמונה מן האוסף הפרטי של צ'רלס ונור נתן, מווקלוז, ניו-סאות'-וולס, אוסטרליה. מובאת גם (בשחור-לבן) בספר הביוגרפיה של נתן מאת אולגה פיליפס סומך, 1940, לונדון.

נתן נָצַר, ובספר-יומנו מ-1829, "קטעים שנותרו", כלל בגאווה כעותק פקסימיליה פתק ששיגר לו ביירון בשבת בבוקר של העשירי בנובמבר:

"נתן יקירי, אתה חייב לבוא לסעוד איתי היום בשבע. לא אקבל שום סירוב. ביירון".

"עליך לסעוד איתי היום בשבע, לא אקבל שום סירוב. ביירון"

מצולם ממיקרופילם של ה"קטעים שנותרו" של יצחק נתן, הספרייה הבריטית, לונדון.

ניתן לדמיין את הפגישה בדרך ההשערה המלומדת: חדריו של הלורד פֶּאוּלְפֶּנִי היו גדולים, אך צוננים. נתן התקבל בהיכנסו ע"י שני תופים, אולי אף ע"י דב מרקד, ובודאי ע"י כמה כלבי מידות. הארוחה היתה ספרטנית, כי המשורר האציל אכל באותה תקופה רק ביסקוויטים יבשים, והתנזר מִיֵּין. בתום הארוחה הושב נתן אצל הפסנתר, "אָרְאָרְד" ענקי עשוי מהוגני משובץ.

...בהמשך עבד נתן בקצב מטורף. הוא ידע שחסדו של הלורד עלול לסור ממנו בגחמת רגע. הוא ידע על חבורת השועים הנפוחים, החמדנים והקנאים שסובבת את הלורד ועוינת את מפעלו שלו. עבודתו כללה את בחירת לחני בית-הכנסת, כתיבת לחנים חדשים, התאמה הדדית של המילים למנגינות וסידורם בתווים, אירגון וכתיבה של הליוויים המוסיקליים, בחירת אמן פיתוחי-עץ לעיצוב עמודי השער של המהדורה המפוארת שתיכנן, השגת מימון כספי להפקה הבימתית, ושיתוף-פעולה בהפקה זו עם גדול הטנורים באנגליה של אז, ג'ון פֶּרְקֶאָם. באפריל 1815 יצאה המהדורה הראשונה, תווים עם מילים. היא כללה מבחר

של תריסר "מנגינות" בלבד, ועשרת-אלפים עותקים ממנה נמכרו מיד. הצלחה מסחרית אדירה. השירים שנדפסו, בסדר זה, היו: "בנוי תלך", "כינור דויד", "אם יש את העולם הבא", "צבית-הבר", "אהה בכו לבוכים", "על גדות ירדן", "בת-יפתח", "אהה ניצת נוי", "רוחי חשכה", "ראיתך בוכה", "יומד כלה" ו"זו השעה". פחות מחודש אחר-כך פירסם המו"ל הקבוע של ביירון, ג'ון מרי, אותם שירים ובאותו סדר שהדפיס נתן, והוסיף להם עוד 12 שירים, אף על פי שהיו "של נתן". פורסמו רק המילים – נמכרו ששת אלפים עותקים – והשירים פשטו בכל אירופה. אבל לנתן היתה הבכורה ההיסטורית, ובדיעבד הוא צדק-גם-צדק בחפזו.

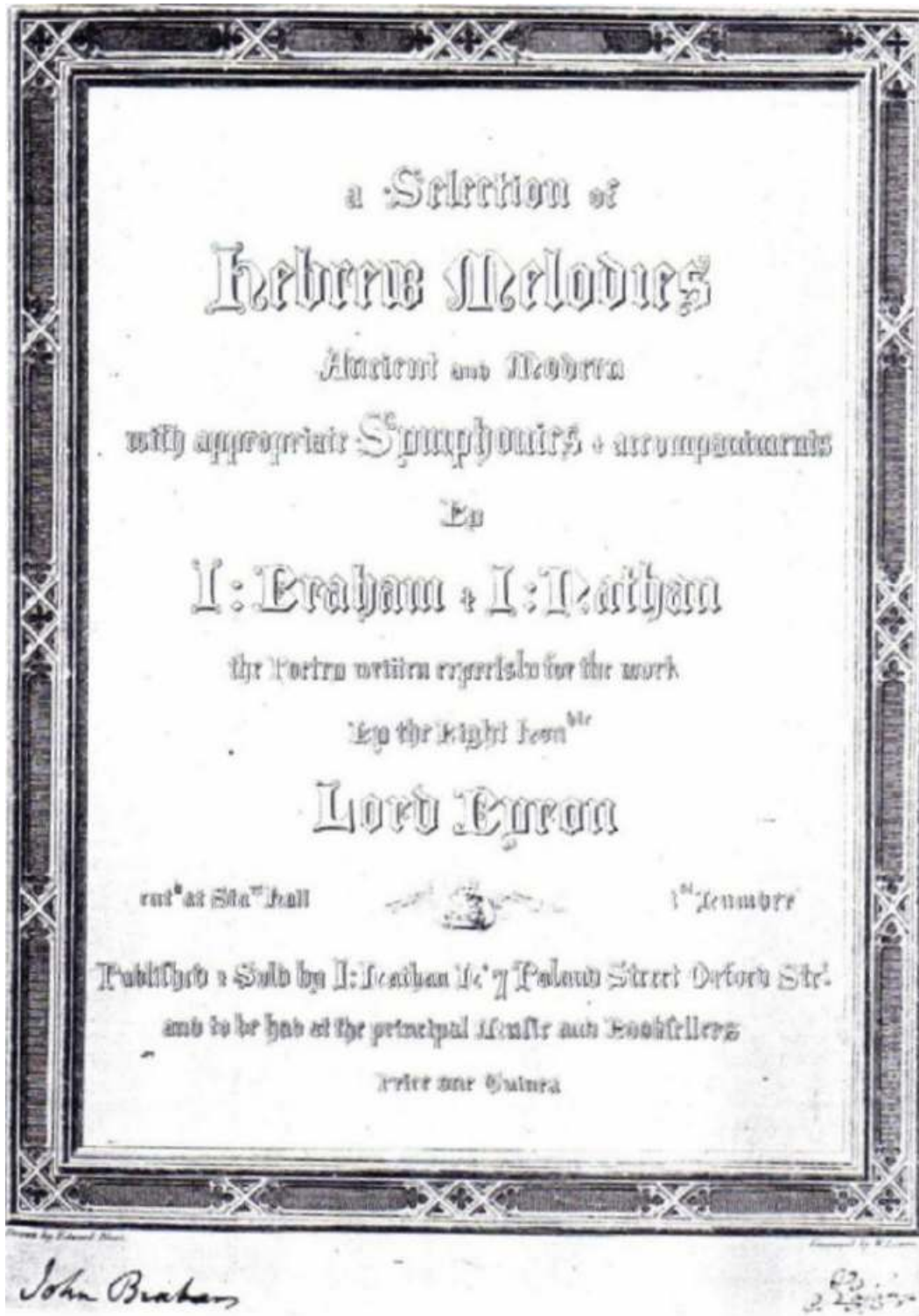
נתן היה מוסיקאי, ובראש מעייניו היה לספק את הסחורה שהבטיח לציבור עוד במאי 1813 - "אוסף המנגינות העבריות האותנטיות העתיקות". המשורר הפקיד בידיו, לשיעורין, שירים שכתב אמנם במיוחד על נושאים עבריים בעקבות הפנייה אליו, שלושה שירי מגירה (ביניהם "בנוי תלך"), ועוד שירים כלליים שכתב במשך תקופת שיתוף הפעולה הזה. בנסיבות שתוארו-לעיל היה האיזון הנושאי בתחתית סולם הדאגות של ראש הפרויקט. נתן זרח מאושר עד בהונות רגליו לְכַלֵּל כל דבר ששלח לו הלורד המהולל. קשה אולי לקלוט: ביירון היה אולי "ציוני" באותה העת – אבל נתן לא. כך יצא מיִשְׁמֶש-פואטי, לדורות ולכל מהדורות המקור והתרגום שיצאו מאז ועד היום הזה. בְּמִישְׁמֶש הזה שוכן גורל העם היהודי לצד מצב סהרוכי-תבל, לצד דיני עליית הנשמה, ולצד חֲזָה המתרומם של פרנסיסקה. הקורא אינו יכול לקרוא כאן רצף טקסטואלי הגון המאפשר כניסה למצב הרוח השירי המתאים.

במאי שלח ביירון את השיר האחרון, שיר מסתורי שנתן לא הדפיסו בקנון ה"מנגינות" המולחן אלא במהדורה הסופית והכוללת מ-1829, לאחר מות המשורר:

בְּהִיר יְהֵא מְקוֹם נְפֻשְׁךָ!
 אֵין רוּחַ נְאָה מְשֻׁלְךָ
 שְׁפָרְצָה קֶץ-בְּשָׂרָה וְתִזְרַח
 מְגוּלוֹת נְזִירֵי הַבְּרָכָה.

...

פְּרָחִים צְעִירִים, וְעַץ יְרוֹק-בֶּד,
 יִצְמָחוּ מִמְּקוֹם מְנוּחָתְךָ;
 אֵךְ בְּרוּשִׁים לֹא נָקוּ, לֹא עֲדַעַד,
 כִּי לְמָה נְבָכָה לְמְבוֹרְךָ?

שער ההוצאה הראשונה של המנגינות, אפריל 1815

העותק המצולם נושא בתחתיתו את חתימת ידם של ברהם ונתן. עותק מקורי אחר נמצא באוסף הנדירים שבספריה המרכזית, אוניברסיטת בר-אילן. באפריל 1816 יצא במתכונת דומה כרך שני שכלל תריסר נוסף של שירים – מילים ותווים.

אבל גם בהמשך נשארו המלחין והמשורר בקשרי ידידות, כמתואר ב"קטעים שנותרו". שנת המנגינות, 1815, היתה קשה לביירון. בינואר התחתן – אנאבלה המסורה בילתה חלק הגון מירח הדבש שלה ב"העתקה לקפה" של "מנגינות עבריות". בדצמבר נולדה עדה. בינואר 1816 עזבה אנאבלה עם התינוקת את לונדון לבית אביה, אשר הבהיר לביירון שהוא לא יראה אותן עוד, והעביר לו לחתימה את כל מסמכי הגירושין. דעת הקהל העוינת אילצה את ביירון לגלות מארצו.

"הינה שלום!" – מאת הקריקטוריסט החרוף קרוקשאנק, אפריל 1816

ביירון מנפנף לשלום לאשתו אנאבלה, העומדת על החוף ובזרועותיה עדה התינוקת. בזרועו האחרת חובק ביירון את השחקנית העלמה מארדין. עוד בסירה שחקניות נוספות מתיאטרון ה"דרורי-ליין". על הסיפון אומר אחד הימאים לחברו: "שמע ג'ק, אני מקווה שיש לו שם מספיק מהן". (כל הסיטואציה לא התרחשה כמובן במציאות).

ביירון היה מסתופף הרבה בתקופה ההיא בתיאטרון הלונדוני הידוע – בין השאר מהסיבות המתוארות בתמונה. גיון ברהאם הופיע רבות על במת תיאטרון זה. גם נתן היה מעורב בהפקות, אבל לא פגש שם את ביירון. דגלאס קינאירד היה הבנקאי של התיאטרון – והינה לכם המכנה המשותף לכל גיבורי פרויקט ה"מנגינות העבריות", שמבלעדיו ספק היה אם באו לעולם.

ביום ה-23 לאפריל, יום שלישי, עזב ביירון לנצח את ביתו שבפיקאדילי במרכבה לכיוון נמל דובר – דקות בלבד לפני שהגיעו הגינטלמנים מההוצאה-לפועל ורוקנו את כל הבית, כולל התופים. המוציא לפועל –

מותר לנו לתאר לעצמנו דמות שורשית דוגמת אביה של לייזה דוליטל מ"פיגמליון" של ג'. ב. שו' – חירף וקילל על שנמלטה ממנו המרכבה עצמה, והוא נשבע לשים עליה עוד את ידו.

במשך יום-קדום, מספר לנו המבקר והביוגרף קואַנְאָל, הגיע קומץ הידידים שנשארו, כדי להיפרד:

"רוג'רס הגיע. קינאירד, עם עוגה ושני בקבוקי שמפניה, הנסון, הפרקליט, שדיווח כי ראה זה עתה את לידי ביירון, שנראתה טוב אבל "קרועה כאן", תוך הנחת ידו על ליבו, בעוד נתן, המלחין היהודי אשר התאים את המנגינות העבריות למוסיקה, צבע את המעמד בגוון רומנטי-אוריינטלי בהביאו מתנת לחם-פסח בידיו." (נתן זכר את חיבתו של הלורד לביסקוויטים יבשים).

ביירון הנרגש נפרד מנתן בלחיצת יד, ובמחווה ביירונית טיפוסית נתן לו שטר של 50 ליש"ט. (למען ההשוואה: את המרכבה הנ"ל בנה עבור ביירון חרש-אומן במחיר של 100 ליש"ט). במכתב ששלח, כתב:

"פיקאדילי, יום שלישי. נתן יקירי, ... לחם העוני ילווני בצלינותי ללא ספק; ובאמונת-אומן בכוחן, יהיו המצוות [כך במקור האנגלי] לי לקמיע כנגד המלאך-המשחית בכל אשר אפנה. יחד עם זאת יהיה הוד מעלתו הנשגבת, כך אקווה, מנומס מספיק להישאר במרחק נאות ממני, ללא שאצטרך למרוח דמה של שום חיה שהיא על המזוזות ועל המשקוף. בתודות רבות על התייחסותך האדיבה, האמן לי, נתן יקירי, שלך באמת, ביירון".

המכתב הנ"ל לא תוארך במדויק. המלומדים ברוויק ודגלאס כותבים בספרם על לחניו של נתן (1988), שהמכתב הוא "מה-16 או מה-23 לאפריל". אומנם, די תמוה יהיה לסבור שביום העזיבה המבוהל, ה-23 לחודש, טרח ביירון לשגר איגרת לנתן, עם כל הכבוד. נתן, מצידו, כתב ב"קטעים שנתרו" (1929) שהוא אירח לחברה לביירון בביתו שבפיקאדילי "חלק נכבד משלושת הימים שקדמו לעזיבתו את לונדון". צא ולמד עתה כמה זהירות דרושה לו לחוקר הפילולוג: כי עם כל העדויות הנ"ל, מתי, אל נכון, נשלח המכתב?

עזרנו יבוא כאן ממקור זמין אך בלתי צפוי: בגירסה העברית של ה"אאוטלוק אקספרס" של מיקרוסופט יש בלוח השנה גם תאריכים עבריים, וניתן לדפדף בו אחורה וקדימה כמעט עד סוף הדורות! קיצורו של דבר, א' של פסח תקע"ו חל בשבת ה-13 לאפריל 1816, ואם לא נתעקש שנתן שלח לביירון מצות ישנות שעבר עליהן הפסח, נשלח המכתב ב-16 לאפריל, ואם כן חלו מעמד הפרידה ומשלוח המצות בשבוע שקדם לזה שצינתי קדם. (הביוגרף קוונל לא דייק כלל וכלל בנקודה זו, ונתן לא זכר בחלוף שלוש-עשרה שנים, או לא ידע מלכתחילה, את הזמנים המדויקים).

הגיעה עת סיכום. מהן ה"מנגינות" ומה מניינן? - מה שנמסר לנתן להלחנה. וליתר-דיוק: עשרים-ותשעה כתבי-יד שהולחנו, ועוד גירסה נוספת של "בלשאצר", שכנראה לא נמסרה לנתן ולכן לא הולחנה והיא איננה מופיעה במהדורותיו. למה נושאייהן מעורבבים? – על כך עניתי כבר חלקית, ונראה גם להלן. איך להסביר את ציטוטי ההסתייגות של ביירון מנתן ומה"מנגינות"? – ההסבר קשור בדמותם של תומס מור

וג'ון מרי: ביירון היה חייב לשחק עם מקורבי-אמת אלה, עוייני נתן, את המשחק הכפול. אבל נדחה לפי שעה את הדיון בכך, כי השאלה היותר מסקרנת היא איך הצליח נתן במה שנכשלו אחרים, ואיך התגייס ביירון לפרויקט? למה לא היו לו עצבים בשביל בטהובן ותומסון, אבל עם המלחין האלמוני יצחק נתן הוא התרועע כמעט שנתיים?

על כך הרחיבו מלומדים וביוגרפים, ובכל דבריהם יש מן האמת: היו אלה אהדתו הבסיסית של ביירון לעמים משועבדים, רצונו לשמח את ארושתו החסודה, רצונו להתפייס מעט עם ה"דתיים", חינוכו הקאלוויניסטי, האסוציאציה שעוררה שירת נתן לימיו בקיימברידג', הפצרותיו של הבנקאי ידידו-לשתייה קינאירד... אבל כל אלה, למצער, אינם יכולים להסביר את המכלול, ואת אופיו המתגלגל, הנמשך והמסתעף-תימאטית של שיתוף-הפעולה. הסיבה העמוקה והעיקרית היתה שלביירון היה פִּיף לעבוד עם נתן, הצעיר הנאה והמיוחד. הוא פשוט אהב אותו. היה בשיחותיו על ענייני מקרא ועל ענייני דיומא, משהו שהוא לא מצא בסובבים אותו. על ביירון גם התחבב בהדרגה ההרגל לשמוע את שיריו עצמו מנוגנים בפסנתר בביתו, ומושרים בקולו הערב של נתן. הביקורים הללו מתועדים ב"קטעים שנותרו" של נתן. אך עדות אחת אובייקטיבית, מרגשת ומעניינת במיוחד נמצאת בספרו של המבקר והסופר לי האנט מ-1828, "לורד ביירון וכמה מבני דורו":

"הייתי נוכח שם [ביתו של ביירון בפיקאדילי] יום אחד [אביב 1816, אחרי עזיבתה של אנאבלה]... כשאדון זה [נתן] הגיע כדי להגיש ללורד ביירון עותקים מן ה"מנגינות העבריות". המשורר האציל, אשר היה נתון באותו הפרק בעיצומו של אותו עסק בלתי-נעים בקשר לאשתו, התעניין דווקא באשר ל"קִינת הורדוס על מרים", אשר לה האזין בארשת-צער רומנטית... למר נתן היה ראש נאה; והפסנתר העצום ועד כקליפת-אגוז תחת עוצמת השראתו". (ביירון חש אז היטב, מן הסתם, מי כאן ההורדוס ומי המרים).

לביירון לא היה ידע מוסיקלי, או טעם אנן – והוא התלהב, כעדות ה"קטעים", מהמנגינות. בין לבין, הוא מסר לנתן גם שירים שהחשיב, ושירים "לא-עבריים" שכתב באותו פרק, ודווקא כ"בתים למוסיקה". הוא מעולם לא ראה בחלק זה של יצירתו קורפוס אחד ולפרויקט היה, כאמור, אופי מתגלגל ונמשך. ביירון, בשונה למשל מידידו המשורר פ. ב. שלי, לא התעניין בגלגולם המדויק של שיריו מאז ששלח אותם לפרסום, והיתה לו נטייה להרחיק עצמו מעבודותיו שנתפרסמו, או לפחות להעמיד פוזה שכזאת. כל זה מסביר את התוצר המוזר שהתגלגל לעולם הספרות ונתקבע בו, הווה אומר ספר "המנגינות העבריות" בהוצאת ג'ון מרי, ובהמשך שילובו במהדורה הנפוצה של "כל-כתבי" ביירון מאת מור ורייט מ-1832 – כמובן מילים בלבד.

ואיך מלכתחילה נוצר הניצוץ הדרוש? – הסיבות שציטטתי לעיל הן סיבות משניות ומסייעות בלבד, ואין בהן תשובה של עיקר. נסתפק כאן בדחיית הסיבה המקובלת ביותר, ולכאורה המבוססת ביותר, כלומר שתדלנותו של דגלאס קינאירד. ביירון כתב במכתב אישי לתומס מור, ב-8 למרס 1815:

"נתן צרוב-השמש! – למה אתה מצקצק לי תמיד באינפופיו האִיבְרִיִים המגעילים? הלא אמרתי לך שלא היה זה הכל אלא מעשהו של קינאירד, בתוספת קלות-המזג המפוארת של עצמי?"

במהדורת מור-רייט טרחו העורכים לצטט את הקטע הזה בשער ה"מנגינות", ועוד הוסיפו "מודעה", מזויפת בייחוסה לביירון עצמו, שהשירים נכתבו לבקשת קינאירד. מור התחיל בעבר יצירה אוריינטלית ("לאֶלֶה-רוֹדֶ") וביירון שמת את השטיח מתחת לרגליו עם פירסום "הכלה מאבידוס". מור לא רצה שביירון יכנס לשוק השירים הלאומיים והנה טרף לו ביירון שוב את הקלפים. הם היו רעים נאמנים ולא נותר למור לשפוך את זעמו אלא במכתביו האישיים למו"ל שלו פאואר, וכלפי חוץ להפיל את כל התיק על נתן. אבל ביירון חש ודאי בבעייתיות.

נחזור עם זאת לתומסון הסקוטי: בהתחלה, ביירון לא ענה לו בכלל. את מכתב הסירוב המנומס והמפורט הוא שיגר לתומסון רק אחרי שזה האחרון נפגש בלונדון עם ג'ון מרי, המו"ל של ביירון, ודיבר איתו כסקוטי אל סקוטי. שתדלנותו של מרי הצליחה להוציא, כאמור, מכתב סירוב. וזה לא הכל: יותר מאוחר, לאחר ההצלחה העצומה של "המנגינות העבריות", פנה תומסון עוד פעם לביירון. תומסון יכול היה להניח, בצדק מבחינתו, שבניגוד למצב שהיה עת פנה בפעם הראשונה, נתנסה עתה ביירון כבר בפרוייקט כזה של כתיבת שירים, ואף ראה בכך ברכה, ומכל מקום, אם הוא כתב עבור הילד היהודי כשלושים שירים, אז למה שלא יזרוק ביירון גם לו איזו עצם או שתיים. אבל ביירון סירב שוב... כללו של דבר, השתדלנות איננה יכולה להיחשב כסיבה שורשית. מה גם שבשום מקום לא נשאר רמז מה היה הנימוק לגחמה הזו של קינאירד. וזאת, לדעתי, פשוט בגלל שלביירון לא היה איכפת.

ההסבר האותנטי טמון בשילוב של שני דברים. הראשון שבהם הוא הכבוד וההערצה העמוקים שרחש ביירון לתנ"ך מאז שהיה ילד קטן. אכן, בקיאותו בתנ"ך מעוררת הערכה. יחסו הרגשי והבלתי-אמצעי לברית הישנה, וחוש השמע השירי המדויק שלו איפשרו לו תובנות דקות ומדרשים בעלי טעם, כפי שמתבטא הדבר ביומניו, מכתביו, שיחותיו ויצירותיו. הוא עצמו התפאר שעד הגיעו לגיל שמונה שנים כבר קרא את התנ"ך, כמה פעמים, "מכריכה לכריכה".

הדבר השני הוא שביירון, שנעשה סמל לרומנטיקה, באמת היה הרומנטיקה בהתגלמותה, לטוב ולרע. עד יום מותו בגיל 36 על אדמת יוון, לא היו חיו אלא חיים בסרט. סרט מלודרמטי על אחד ביירון, המגלם ומגשים את תכלית מושג הרומנטיקה של איזשהו תסריטאי, אפיזודה אחרי אפיזודה. לו נקלע לידי ביירון מימושו של איזה רעיון רומנטי הוא היה מתמסר לו עד תום – לא חשוב אם היה הרעיון מופרך מבחינה רציונאלית, אם היה פאתטי, אם היה פוגעני, אם אף היה בו כדי להרוס את חיו של מישהו. והנה גילגלו לפתחו את המיזם לשורר את התנ"ך בחריזה אנגלית, תוך שהוא מְשַׁקֵּעַ בכך את דמיונו וכשרונו. הוא הכיר היטב את מזמור תהלים קל"ז, שריגש אותו מאד:

על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו
 בזכרנו את ציון.
 על עֲרָבִים בתוכה תלינו כינורותינו.
 שם שָׁאֲלוּנוּ שׁוֹבֵינֵנו דברי שיר,
 וְתוֹלְלֵינוּ - שמחה,
 שירו לנו משירי ציון!
 איך נשיר את שיר-ה' על אדמת נכר!

ביירון נקרא עכשיו "להשלים" את "שירי-ציון" החסרים הללו, למנגינות מיתקם המהולל של הכינורות התנ"כיים המיסתוריים. המשורר גיתה עתיד היה להביע, אחרי מות ביירון, את הכרתו בגניוס הביירוני, ובפוטנציאל שלו לחרוז ולהמחזי את התנ"ך, תוך העראתו בלבוש זה אל ספרות אירופה. ביירון היה, כך סביר להניח, בדעה דומה על עצמו. (בהמשך הקריירה שלו הוא המחזי את סיפור דורות הראשונים ביצירתו הנודעת "קין"). האם באמת קנה את הקשקוש אודות מקורם של הלחנים הבאך-הנדליאניים של נתן בפולחן של מקדש שלמה בירושלים? – בהתחלה כנראה התמסר לאמונה בכך בכל לב, ולאט לאט, כמו שתיארתי קודם, הנושא חדל להיות רלבנטי. אין לזלזל ב"קדם-ציונות" של ביירון. אבל חלק נכבד מששת השירים שסווגו ע"י החוקרים שעסקו בכך כ"קדם-ציוניים", מתוך שלושים ה"מנגינות", אינם אלא ואריאציות ופיתוחים של מזמורי תהלים מסוימים. העמדה של "נעים זמירות ישראל" בשירה האנגלית, והקינה על מצבו של העם היהודי בהשוואה לתפארתו בעבר, תוך שימוש ב"דגם המקודש", לא היתה חדשה. תתפלאו, גם בזה קדם לו לא אחר מאשר תומס מור האירי.

ובכדי לסיים בטוב, מי שנכמר ליבו על תומסון הסקוטי יתעודד נא: תומסון השלים גם הוא את הפרויקט האירי שלו. כמקור למילים ל"מנגינות" הוא בחר בשורה של שירי משוררים – וגם מקומו של ביירון לא נפקד. ל"מנגינה אירית" אחת הוא התאים בתי שיר מן "הכלה מאובידוס". והעיבודים והלחנים? – אלה נמנים כיום אל נכון על רשימת יצירותיו של לודוויג ואן בטהובן.